

Bartosz Ziemblicki*

Kilka refleksji nad relacjami pomiędzy ochroną środowiska i prawami człowieka

Przełom w intensywności z korzystania przez człowieka z zasobów środowiska naturalnego nastąpił w XIX wieku wraz z rozwojem techniki oraz wzrostem populacji, jednak objawy niszczenia środowiska spotęgowały się w XX stuleciu¹. Pojawiły się nowe, nieznane wcześniej zagrożenia w postaci zanieczyszczenia środowiska, przeludnienia i wyczerpywania się zasobów naturalnych. Ludzkość zmaga się z problemem powiększających się pustyń, zmniejszania powierzchni lasów i zasobów ryb, zatruciem wody, powietrza i pożywienia, a także gwałtownymi anomaliami pogodowymi: powodziami, suszami i huraganami². W niektórych przypadkach środowisko niszczone jest z premedytacją, z chęci zysku i w ukryciu przed opinią publiczną. Zdarza się, że zwiększeniu ulega dystans pomiędzy tymi, którzy podejmują decyzje, a tymi, których dotyczą konsekwencje³.

Obok długoterminowych skutków degradacji środowiska przez człowieka, takich jak dziura ozonowa, efekt cieplarniany czy wymieranie kolejnych gatunków zwierząt, do zwiększenia ekologicznej świadomości społeczeństwa przyczyniły się spektakularne katastrofy ekologiczne końca XX wieku, m.in. wybuch elektrowni atomowej w Czarnobyliu, wyciek z tankowca Exxon-Valdez czy zniszczenie szybów ropy naftowej w Kuwejcie⁴. Społeczna świadomość zagrożeń dla środowiska naturalnego wzrosła wraz z rozpowszechnieniem dostępu do informacji. Wiele instytucji międzynarodowych, a także uczelni i organizacji pozarządowych, zamieszcza w Internecie duże zasoby danych dotyczących prawa ochrony środowiska i jego związków z prawami człowieka⁵. Organizacje pozarządowe, np. Greenpeace, są obecnie najaktywniejszymi obrońcami środowiska⁶.

Część przyczyn degradacji środowiska jest bezpośrednio związana ze wzrostem gospodarczym (produkcją przemysłową, w tym chemiczną), pozostałe wynikają z przeludnienia i biedv. Konsens co do potrzeb ochrony środowiska dla przyszłych pokoleń

* Dr Bartosz Ziemblicki - Katedra Prawa Gospodarczego, Wydział Zarządzania, Informatyki i Finansów, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu; radca prawny, partner zarządzający w Kancelarii Prawnej ZKZ we Wrocławiu.

¹ J. Boć, K. Nowacki, E. Samborska-Boć, *Ochrona środowiska*, Kolonia 2004, s. 8.

² B. R. Johnston, *Human Rights and the Environment*, "Human Ecology", 1995, vol. 23, no. 2, s. 112.

**Ibidem*, s. 114.

⁴ G. Alfredsson, A. Ovsiook, *Human Rights and the Environment*, "Nordic Journal of International Law", 1991, vol. 19, s. 20.

⁵ G. E. Clark, *Environment and Human Rights*, "Environment. Bytes of Note", 2007, no. 7/8, s. 3.

⁶ A. Postiglione, *Human rights and the Environment*, "The International Journal of Human Rights", 2010, vol. 14, no. 4, s. 527-528.

stawia ludzkość przed wyzwaniem przekucia tej świadomości na konkretne, precyzyjne standardy prawne. Ponieważ problem degradacji środowiska dotyka wszystkich państw świata, konieczne jest jego rozwiązanie na płaszczyźnie międzynarodowej.

Na pierwszy rzut oka ochrona środowiska ma niewiele wspólnego z prawami człowieka, zwłaszcza że wykształciła się ona później i w izolacji od nich. Jednak obecnie pomiędzy tymi dwiema dziedzinami prawa powstają wzajemne relacje i współzależności. Zdegradowane środowisko uniemożliwia urzeczywistnienie wielu praw człowieka, m.in. społecznych i gospodarczych. Bez skutecznej ochrony praw człowieka cierpi również środowisko⁷. Zjawisko intensyfikacji współzależności między ochroną środowiska i prawami człowieka wpisuje się w szerszy nurt relacji ochrony środowiska z innymi dziedzinami prawa. Świadomość potrzeby łącznego rozwiązywania problemów globalnych sprawiła, że kwestie środowiskowe zaczęły przenikać do innych gałęzi prawa międzynarodowego, np. do międzynarodowego prawa handlowego⁸ i prawa morza⁹.

Międzynarodowa ochrona środowiska

Pomimo globalnych różnic kultur i systemów prawnych jedno jest niezmiennie: człowiek jest zależny od środowiska, a degradacja środowiska w jednym państwie może wpływać na jego sytuację w innych. Skuteczna ochrona środowiska jest zatem możliwa tylko poprzez współpracę międzynarodową¹⁰.

Przełomowym momentem w statusie środowiska w prawie międzynarodowym była Konferencja Narodów Zjednoczonych, która odbyła się w Sztokholmie w 1972 roku. Na marginesie warto wspomnieć, że Szwecja należy do światowych liderów w tej dziedzinie - w 2005 roku aż 39% zużywanej w niej energii pochodziło ze źródeł odnawialnych, a do 2020 roku ten odsetek ma wzrosnąć do 49%¹¹. Na Konferencji przyjęta została Deklaracja Sztokholmska - do dziś podstawowy dokument międzynarodowej ochrony środowiska. Art. 1 Deklaracji stanowi, że człowiek ma fundamentalne prawo do wolności, równości i odpowiednich warunków życia w środowisku umożliwiającym życie w godności i dostatku. Potrzeba dostosowania rozwoju cywilizacyjnego człowieka do ochrony środowiska stała się w tamtym okresie popularnym tematem, zgłębianym przez różne środowiska. Spośród publikacji, które odbiły się szerokim echem, należy wspomnieć *Granice wzrostu*¹² wydane w 1972 roku przez organizację pozarządową Klub Rzymski, a także *Mans Responsibility for Nature* Johna Passmore'a z 1974 roku¹³.

⁷ *Ibidem*, s. 524.

⁸ Zob. np. F. Francioni, *Environment, Human Rights and the Limits of Free Trade*, [w:] *Environment Human Rights & International Trade*, ed. by *idem*, Oxford 2003; B. Ziemblicki, *Ochrona praw człowieka w systemie Światowej Organizacji Handlu*, Toruń 2013, s. 209-219.

⁹ Np. art. 116-120, 145, a w szczególności 192-237 Konwencji o Prawie Morza z 1982 r.

¹⁰ S. Turner, *The Human Right to a Good Environment - The sword in the stone*, "Non-State Actors and International Law", 2004, no. 4, s. 301.

¹¹ *Wyzwania i polityka w zakresie energii*, Sprawy przedłożone przez Komisję na posiedzenie Rady Europejskiej w dniu 22 maja 2013 r., s. 16.

¹² D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers, W. W. Behrens III, *The Limits to Growth*, b.m. 1972.

¹³ J. A. Passmore, *Mans Responsibility for Nature: Ecological Problems and Western Traditions*, Duckworth 1974.

Jednak gdy dekadę później ONZ przyjęła Światową Kartę Przyrody, język praw został całkowicie zastąpiony językiem obowiązków. Karta skupiała się na obowiązkach ochrony środowiska jako takiego, a nie na prawie człowieka do życia w odpowiednim środowisku. Jedyny przepis dotyczący praw to art. 23, zgodnie z którym każdy ma prawo do udziału w podejmowaniu decyzji dotyczących środowiska oraz rekompensaty za jego degradację. Z aksjologicznego punktu widzenia trudno rozstrzygnąć, które podejście jest bardziej właściwe: że człowiek ma prawo korzystać ze środowiska o odpowiednim poziomie czy też że ma obowiązek chronić je. Przymuszczalnie jednak podejście „prawa do środowiska” ma większe szanse na społeczne poparcie niż „obowiązki wobec środowiska”¹⁴.

Język praw powrócił w 1987 roku w Raporcie Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju ONZ pod tytułem *Nasza wspólna przyszłość* (zwanym także *Raportem Brundtland*- d)¹⁵. Raport ten podkreśla m.in. potrzeby przyszłych pokoleń ludzi, obowiązki państw wobec państw sąsiednich, globalne efekty działań lokalnych, potrzebę ocen wpływu działań człowieka na środowisko oraz potrzebę międzynarodowej współpracy. Nadal lansowany był w nim pogląd, że środowisko to zasoby, których ludzie mogą używać dla swoich korzyści¹⁶. Kolejnym ważnym wydarzeniem związanym z międzynarodową ochroną środowiska była Konferencja w Rio de Janeiro w 1992 roku, na której przyjęto Deklarację, Agendę 21, Konwencję o różnorodności biologicznej¹⁷ oraz Ramową Konwencję w sprawie zmian klimatu¹⁸. Deklaracja akcentuje przede wszystkim zasadę zrównoważonego rozwoju (art. 1, 4, 5) i promuje działania zapobiegawcze (art. 15). Agenda 21 przewidywała finansowanie zachowania biologicznej różnorodności. Z uwagi na to, że nie udało się zebrać niezbędnych środków finansowych, Agenda 21 straciła wiarygodność. Rozmach Narodów Zjednoczonych w sferze ochrony środowiska do dziś nie doprowadził do przyjęcia powszechnego i prawnie wiążącego prawa człowieka do środowiska.

Do ważniejszych traktatów o ochronie środowiska należy zaliczyć także: Reguły dotyczące ochrony antarktycznej fauny i flory¹⁹, Konwencję o ochronie fok antarktycznych²⁰, Konwencję o ochronie żywych zasobów morskich Antarktyki²¹, Konwencję o ochronie gatunków dzikiej flory i fauny europejskiej oraz ich siedlisk²², Konwencję o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt²³, Międzynarodową konwencję o zapobieganiu zanieczyszczeniu morza przez statki (MARPOL)²⁴, Konwencję o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem (CITES)²⁵, Konwencję sztokholmską w sprawie trwałych zanieczyszczeń

¹⁴ W. Aiken, *Human Rights in an Ecological Era*, "Environmental Values", 1992, no. 1, s. 199.

¹⁵ *Our Common Future*, World Commission on Environment and Development, Oxford 1987.

¹⁶ W. Aiken, *op. cit.*, s. 195.

¹⁷ Przyjęta 5.06.1992 r. w Rio de Janeiro.

¹⁸ Przyjęta 5.05.1992 r. w Rio de Janeiro.

¹⁹ Przyjęty 2.06.1964 r. w Brukseli.

²⁰ Przyjęta 1.06.1972 r. w Londynie.

²¹ Przyjęta 20.05.1980 r. w Canberze.

²² Przyjęta 19.09.1979 r. w Bernie.

²³ Przyjęta 23.06.1979 r. w Bonn.

²⁴ Przyjęta 2.11.1973 r. w Londynie, zmieniona Protokołem uzupełniającym sporządzonym w Londynie 17/02.1978 r. oraz Protokołem uzupełniającym sporządzonym w Londynie 26.09.1997 r.

²⁵ Przyjęta 3.03.1973 r. w Waszyngtonie.

organicznych²⁶, Konwencję genewską z 1979 roku w sprawie transgranicznego zanieczyszczenia powietrza na dalekie odległości²⁷, Konwencję wiedeńską w sprawie ochrony warstwy ozonowej²⁸, Protokół Montrealski w sprawie substancji zubożających warstwę ozonową²⁹, Protokół z Kioto³⁰, Konwencję o zapobieganiu zanieczyszczeniu mórz przez zatapianie odpadów i innych substancji³¹ oraz Konwencję o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska³².

Oprócz Deklaracji Sztokholmskiej i z Rio przyjęto inne, mniej znaczące deklaracje dotyczące międzynarodowej ochrony środowiska. Przykładem może być Deklaracja Haska³³ i Deklaracja Biskajska³⁴, która *notabene* wprost proklamuje prawo człowieka do środowiska, jednak jej znaczenie jest znikome.

Rolę prawa do środowiska podnosi się także przy okazji debaty nad zasadą zrównoważonego rozwoju. Podwaliny tej zasady sformułował wspomniany wyżej Raport Brundtland. W Raporcie zdefiniowano go jako „taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie”. Zasada zrównoważonego rozwoju w prawie polskim została uregulowana w art. 5 Konstytucji. Definicja tego pojęcia znajduje się w ustawie prawo ochrony środowiska (art. 3 pkt 50). Zgodnie z nią przez zrównoważony rozwój rozumie się „rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”.

Czas pokazał, że sama zasada zrównoważonego rozwoju nie wystarczy, by ochronić środowisko. Być może to właśnie prawo człowieka do środowiska może stanowić długofalową i praktyczną metodę poradzenia sobie z problemami środowiska. Pierwszym krokiem byłoby urzeczywistnienia jest formalne uznanie prawa do środowiska na płaszczyźnie międzynarodowej. Drugim - ustanowienie odpowiednich mechanizmów prawnych, które będą szczegółowo regulować standardy ochrony i obowiązki państw w tym zakresie³⁵. Nawet jeśli przyjąć, że najskuteczniej chroni się środowisko na poziomie krajowym, współpraca na poziomie międzynarodowym wspomaga i koordynuje wysiłki państw³⁶. Jednym z istotnych aspektów prawa do dobrego środowiska jest to, że umożliwiana ono umiędzynarodowienie kosztów zrównoważonego rozwoju i tym samym uniknięcie wielkich nakładów finansowych pojedynczych państw.

²⁶ Przyjęta 23.05.2001 r. w Sztokholmie.

²⁷ Przyjęta 13.11.1979 r. w Genewie.

²⁸ Przyjęta 22.03.1985 r. w Wiedniu.

²⁹ Przyjęty 16.09.1987 r. w Montrealu.

³⁰ Przyjęty 11.12.1997 r. w Kioto, stanowiący uzupełnienie Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu i jednocześnie międzynarodowe porozumienie dotyczące przeciwdziałania globalnemu ociepleniu.

³¹ Przyjęta w Moskwie, Waszyngtonie, Londynie i Meksyku 29.12.1972 r.

³² Przyjęta 25.06.1998 r. w Aarhus.

³³ Przyjęta 11.03.1989 r. w Hadze.

³⁴ Przyjęta 13.05.1999 r. w Bilbao. ^

³⁵ S. Turner, *op. cit.*, s. 301.

³⁶ *Ibidem.*, s. 295.

Relacje między ochroną praw człowieka i ochroną środowiska

Cechą prawa ochrony środowiska jest to, że nie chroni ono jednostek, lecz społeczeństwo jako takie. Odwrotnie jest w przypadku praw człowieka, dlatego trudno sobie wyobrazić, by jednostka uzyskała skuteczną formę ochrony przed działaniem rządów państw uprzemysłowionych, które prowadzą do degradacji środowiska, a tym samym do pogorszenia jej warunków bytowych³⁷.

Niektórzy autorzy stoją na stanowisku, że prawa człowieka stanowią zagrożenie dla ochrony środowiska³⁸. Jeśli wszyscy ludzie bez ograniczeń zaczną korzystać z praw określonych w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka³⁹ (prawa do własności, do pracy, do odpoczynku, do odpowiedniego poziomu ochrony zdrowia, do założenia rodziny, wreszcie do udziału w rozwoju technologicznym), wywrą negatywny wpływ na środowisko. Oprócz praw indywidualnych zagrożeniem może być wspomniane wyżej kolektywne prawo do swobodnego korzystania z zasobów naturalnych⁴⁰, jednak zabezpieczenie przed tym stanowi art. 29 Deklaracji. Zgodnie z nim prawa człowieka podlegają ograniczeniom nie tylko w celu zagwarantowania praw innych, ale także w celu uczynienia zadość słusznym wymogom moralności, porządku publicznego i powszechnego dobrobytu demokratycznego społeczeństwa. Przepis ten umożliwia państwu ograniczanie praw człowieka z uwagi na aktywną ochronę środowiska. Podobna regulacja zawarta jest w art. 4 MPPSK.

Niektóre prawa człowieka sprzyjają ochronie środowiska. Przykładowo prawo do odpowiedniego poziomu życia ma na celu zwalczanie skrajnego ubóstwa. Bieda ma bardzo negatywny wpływ na środowisko, bo ludzie, którzy walczą o przetrwanie, nie mają możliwości ani motywacji do dbania o przyrodę. Również prawo do równego rozwoju może mieć pozytywny wpływ, bowiem większa aktywność zawodowa i społeczna kobiet zmniejsza przyrost naturalny, będący przyczyną przeludnienia⁴¹.

Można zatem przyjąć, że na płaszczyźnie teoretycznej ochrona praw człowieka sprzyja ochronie środowiska. W tym miejscu powstaje pytanie, czy zależność ta działa również w drugą stronę. Wydaje się, że tak. Wiele praw człowieka nie może zostać urzeczywistnionych bez czystego i zdrowego środowiska. Można tu wymienić prawo do życia i zdrowia, godnej egzystencji, bezpiecznej pracy, odpowiedniego standardu życia, odpowiednich warunków mieszkaniowych, wolność od głodu, prawo do edukacji, rozwoju osobistego czy pokoju. Wszystkie te prawa chronione są przez pakt⁴²

³⁷ S. F. Leroy, *Can the Human Rights Bodies be Used to Produce Interim Measures to Protect Environment-Related Human Rights* "RECIEL", 2006, vol. 15, no. 1, s. 66-67.

³⁸ W. Aiken, *op. cit.*, s. 192.

³⁹ Przyjęta 10.12.1948 r. w Paryżu.

⁴⁰ Zob. N. Schrijver, *Sovereignty over Natural Resources - Balancing Rights and Duties*, Cambridge 1997, s. 328.

⁴¹ W. Aiken, *op. cit.*, s. 199.

⁴² Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (dalej jako MPPOP), przyjęty 16.12.1966 r. w Nowym Jorku oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (dalej jako MPPGSK), przyjęty 16.12.1966 r. w Nowym Jorku.

i mniej lub bardziej bezpośrednio zależą od czystego środowiska⁴³. Ochrona środowiska powiązana jest zatem z prawami człowieka wszystkich generacji: obywatelskimi i politycznymi, gospodarczymi, społecznymi i kulturalnymi oraz prawami trzeciej generacji (solidarnościowymi)⁴⁴.

Wiązanie praw człowieka z ochroną środowiska znajduje naukowe uzasadnienie nie tylko w nauce prawa, ale także biologii. Istnienie życia na ziemi jest możliwe dzięki ekosystemowi. Podtrzymanie życia na ziemi wymaga współistnienia wielu populacji i gatunków⁴⁵, tymczasem degradacja środowiska skutkuje unicestwieniem niektórych z nich i pogorszeniem warunków życia innych. W doktrynie, prócz biologicznych przesłanek ochrony środowiska (np. zdrowie i życie człowieka), wyróżnia się także społeczne i ekonomiczne⁴⁶. Do społecznych można zaliczyć kwestie estetyczne, rekreacji czy dorobku kultury, a do ekonomicznych - eksploatację zasób naturalnych.

Nic zatem dziwnego, że badanie relacji pomiędzy prawami człowieka i ochroną środowiska stało się popularne. Już w 1968 roku Zgromadzenie Ogólne ONZ uznało, że szkodenie środowisku może mieć wpływ na korzystanie przez jednostki z podstawowych praw człowieka⁴⁷. W 1974 roku zdobywca nagrody Nobla i współtwórca Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka Rene Cassin wyraził pogląd, że prawa człowieka powinny zostać rozszerzone o ochronę środowiska⁴⁸. Relacje między prawami człowieka a ochroną środowiska szczegółowej analizie poddał już w 1976 roku W. Paul Gormley⁴⁹. W 2004 roku amerykańska organizacja pozarządowa Earthjustice przedstawiła Wysokiemu Komisarzowi Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka raport pod tytułem *Prawa człowieka i środowisko*. Stwierdzono w nim m.in., że problemy ochrony środowiska i naruszenia praw człowieka wymagają łącznego rozwiązania⁵⁰. Na podobnym stanowisku stoi niemiecki Wuppertal Institute for Climate, Environment, and Energy, który w 2003 roku wydał raport Wolfganga Sachsa *Środowisko i prawa człowieka*⁵¹. Sachs w innej pracy stwierdził, że spór o zasoby naturalne zmienił się w spór o prawa człowieka. W ujęciu tabelarycznym autor sklasyfikował przyczyny konfliktów związanych z przyrodą (np. zmiany cen zasobów naturalnych, zanieczyszczenie aglomeracji miejskich, inżynieria genetyczna czy wydobywanie surowców), ich występowanie, wpływ na globalną sytuację, konsekwencje ekologiczne i wpływ na prawa człowieka⁵². Puenta jego rozważań jest taka, że przetrwanie musi mieć priorytet przed luksusem, a luksus obywateli państw bogatych często jest zapewniany kosztem praw człowieka obywateli oraz środowiska naturalnego państw biednych⁵³.

⁴³ B. R. Johnston, *op. cit.*, s. 112.

⁴⁴ S. Turner, *op. cit.*, s. 282.

⁴⁵ Zob. D. B. Botkin, E. A. Keller, *Environmental Science*, Hoboken 2003.

⁴⁶ J. Boć, K. Nowacki, E. Samborska-Boć, *op. cit.*, str. 63-65.

⁴⁷ Rezolucja 2398, sesja XXII, 1968, na: <http://www.un.org/documents/ga/res/23/ares23.htm> [dostęp: 26.11.2013 r.].

⁴⁸ R. Cassin, *Introduction: The International Law of Human Rights*, "Recueil des Cours", 1974, vol. IV, no. 144.

⁴⁹ W. R. Gormley, *Human Rights and Environment: the Need for international Cooperation*, Leyden 1976.

⁵⁰ Zob. D. A. Taylor, *Is Environmental Health a Basic Human Right?*, "Environmental Health Perspectives", 2004, vol. 112, no 17, s. 1005.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² W. Sachs, *Environment and Human Rights*, "Development", 2004, vol. 47, no. 1, s. 44.

⁵³ *Ibidem*, s. 47.

Środowisko w traktatach praw człowieka

Większość najważniejszych traktatów praw człowieka weszło w życie zanim problem ochrony środowiska w ogóle się pojawił. Prawa człowieka zostały uznane na szerszą skalę w prawie pozytywnym dopiero w XX wieku⁵⁴. Powszechną Deklarację Praw Człowieka przyjęto w 1948 roku, a więc wkrótce po zakończeniu drugiej wojny światowej. Doświadczenia tamtego okresu, w szczególności Holokaust, sprawiły, że w centrum zainteresowań jej twórców znajdowały się życie i godność człowieka. Z kolei gdy w latach sześćdziesiątych przyjmowano Pakty Praw Człowieka, największy nacisk położono na ochronę państw kolonialnych, a zatem na prawo do samostanowienia (art. 1 każdego z paktów), ale także na swobodne korzystanie ze swoich zasobów naturalnych (art. 47 MPPOP i art. 25 MPPGSK)⁵⁵. Te przepisy mają sens jako ochrona przed eksploatacją z zewnątrz, ale nie wprowadzają obowiązku zachowania przyrody w dobrym stanie.

Podstawowe traktaty praw człowieka nie przewidują zatem prawa związanego ze środowiskiem. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka nie wspomina o nim ani słowem. Swego czasu Greenpeace lansował propozycję jej nowelizacji poprzez dodanie art. 31 dotyczącego ochrony środowiska⁵⁶. O środowisku wspomina art. 12 MPPGSK⁵⁷, ale nie daje ochrony przyszłym pokoleniom, państwom sąsiednim lub wspólnym globalnym interesom⁵⁸. Z ochroną środowiska wiąże się też ochrona życia ludzkiego (art. 6 MPPOP), bowiem zgodnie z Komentarzem Ogólnym Komitetu Praw Człowieka do tego artykułu prawo do życia powinno być interpretowane szeroko⁵⁹. Z kolei Konwencja

o prawach dziecka przewiduje prawo dziecka do żywności i wody pitnej nie dotkniętej zanieczyszczonym środowiskiem (art. 24 ust. 2 lit. c)⁶⁰, ale także obowiązek edukowania dzieci z zakresu ekologii (art. 29 ust. 1 lit. e)⁶¹.

Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów, ratyfikowana przez prawie wszystkie państwa Afryki, stanowi wprost, że wszystkie ludy będą miały prawo do zadawalającego,

⁵⁴ S. F. Leroy, *op. cit.*, s. 66.

⁵⁵ „Żadne z postanowień niniejszego Paktu nie może być interpretowane jako naruszające przyrodzone prawo wszystkich narodów do pełnego i swobodnego posiadania i użytkowania ich bogactw i zasobów naturalnych”.

⁵⁶ Zob. G. Alfredsson, A. Ovsioek, *op. cit.*, s. 23.

⁵⁷ „1. Państwa Strony niniejszego Paktu uznają prawo każdego do korzystania z najwyższego osiągalnego poziomu ochrony zdrowia fizycznego i psychicznego. 2. Kroki, jakie Państwa Strony niniejszego Paktu powinny podjąć dla osiągnięcia pełnego wykonania tego prawa, będą obejmowały środki konieczne do: [...] b) poprawy higieny środowiska i higieny przemysłowej we wszystkich aspektach”.

⁵⁸ W. Aiken, *op. cit.*, s. 193.

⁵⁹ Komentarz Ogólny do art. 6, 30 kwietnia 1982, HRI/GEN/1/Rev.9 (Vol. I).

⁶⁰ „1. Państwa-Strony uznają prawo dziecka do jak najwyższego poziomu zdrowia i udogodnień w zakresie leczenia chorób oraz rehabilitacji zdrowotnej. Państwa-Strony będą dążyły do zapewnienia, aby żadne dziecko nie było pozbawione prawa dostępu do tego rodzaju opieki zdrowotnej. 2. Państwa-Strony będą dążyły do pełnej realizacji tego prawa, a w szczególności podejmą niezbędne kroki w celu: (...) c) zwalczania chorób i niedożywienia, w tym - w ramach podstawowej opieki zdrowotnej - przez wykorzystanie m.in. łatwo dostępnych technik oraz przez dostarczanie odpowiednich pożywnych produktów żywnościowych

i wody pitnej, z uwzględnieniem niebezpieczeństwa oraz ryzyka zanieczyszczenia środowiska naturalnego”.

⁶¹ „Państwa-Strony są zgodne, że nauka dziecka będzie ukierunkowana na: [...] e) rozwijanie w dziecku poszanowania środowiska naturalnego”.

korzystnego dla ich rozwoju środowiska naturalnego (art. 24)⁶². Zasadniczo postanowienia Karty nie są jednak egzekwowane z powodu braku zasobów finansowych oraz słabości władz państwowych⁶³. Niemniej zdarza się skuteczne stosowanie Karty, w tym art. 24. Przykładowo w roku 2002 dwie organizacje pozarządowe działające w imieniu mieszkańców Ogoni w sprawie przeciwko rządowi Nigerii i spółce Shell Oil Company skutecznie powołały się na prawo do środowiska. Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów zinterpretowała to prawo szeroko⁶⁴. Afrykańska Karta to akt wiążący, ale regionalny, podobnie jak Protokół Dodatkowy z San Salvador z 1988 roku⁶⁵ (ratyfikowany przez większość państw Ameryki Południowej i Środkowej, a także Meksyk) do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka z 1969 roku⁶⁶. Jego art. 11 stanowi, że każdy ma prawo do życia w zdrowym środowisku i do dostępu do podstawowych usług publicznych. Państwa-strony będą promować ochronę, zachowanie i poprawę środowiska.

Ochrona środowiska pojawia się pośrednio w kilku miejscach w Konwencji nr 169 Międzynarodowej Organizacji Pracy⁶⁷ dotyczącej ludności tubylczej i plemiennej w krajach niezależnych z 1989 roku⁶⁸. Konwencję tę ratyfikowały głównie państwa Ameryki Południowej. Konwencja nakazuje przyjęcie specjalnych środków w celu ochrony środowiska ludności rodzimej (art. 4). Sprawom środowiskowym poświęcono dużo uwagi także w Deklaracji praw ludów tubylczych ONZ (art. 29, 32)⁶⁹.

Jeśli chodzi o dorobek Międzynarodowej Organizacji Pracy, to ważnym aktem prawnym jest Konwencja nr 148 dotycząca ochrony pracowników przed zagrożeniami zawodowymi w miejscu pracy spowodowanymi zanieczyszczeniami powietrza, hałasem i wibracjami⁷⁰. Jej przedmiotem jak ochrona środowiska (redukcja zanieczyszczeń powietrza, hałasu i wibracji) mająca na celu ochronę praw człowieka (w tym przypadku - zdrowia). To samo dotyczy Konwencji nr 155 dotyczącej bezpieczeństwa, zdrowia pracowników i środowiska pracy⁷¹.

Jeśli chodzi o prawo humanitarne, to ochrona środowiska poruszona została w pierwszym Protokole dodatkowym do konwencji genewskich⁷² dotyczącym ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych⁷³. Wśród „zasad podstawowych” (art. 35) stanowi ona, że: „zabronione jest stosowanie metod i środków prowadzenia wojny, których celem jest wywoływanie rozległych, długotrwałych i poważnych szkód w środowisku naturalnym lub po których można oczekiwać, że takie szkody wywołają”. Ponadto cały art. 55 został poświęcony ochronie środowiska.

⁶² Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów, przyjęta w Nairobi 26.06.1981 r.

⁶³ S. Tumer, *op. cit.*, s. 283.

⁶⁴ Zob. M. Fitzmaurice, J. Marshall, *The Human Right to a clean environment - Phantom or Reality? The European Court of Human Rights and English Courts Perspective on Balancing Rights in Environmental Cases*, "Nordic Journal of International Law", 2007, vol. 76, s. 108.

⁶⁵ Przyjęty 17.11.1988 r. w San Salvador.

⁶⁶ Przyjęta 22.11.1969 r. w San Jose.

⁶⁷ Przyjęta 27.06.1989 r. w Genewie. ^

⁶⁸ Art., 4 ust. 1, art. 7 ust. 3 i 4, art. 13 ust. 1, art. 15 ust. 1.

⁶⁹ Przyjęta 13.09.2007 r. w Nowym Jorku.

⁷⁰ Przyjęta 20.06.1977 r. w Genewie.

⁷¹ Przyjęta 22.06.1981 r. w Genewie.

⁷² Przyjęte 12.08.1949 r. w Genewie.

⁷³ Przyjęta 8.06.1977 r. w Genewie.

Przepisy dotyczące ochrony środowiska znajdują się także w Powszechnej Deklaracji Likwidacji Głodu i Niedożywienia (art. 5, 9)⁷⁴. Poświęcono jej rozdział 5 Końcowego Aktu Konferencji o Bezpieczeństwie i Współpracy w Europie (tzw. Deklaracji Helsińskiej)⁷⁵, a także w całości Deklarację z Santa Cruz z 1996 roku⁷⁶. Ochrona środowiska znalazła się wśród przyjętych przez ONZ ośmiu Milenijnych Celów Rozwoju. Jest to cel siódmy: „Zapewnienie stanu równowagi ekologicznej środowiska”⁷⁷. Na jego realizację składają się cztery działania: 1) włączenie do polityki i programów działania każdego kraju zasad zrównoważonego rozwoju oraz zahamowanie utraty zasobów środowiska naturalnego; 2) ograniczenie strat bioróżnorodności do 2010 roku poprzez znaczne obniżenie wskaźnika strat; 3) zmniejszenie o połowę do 2015 roku liczby ludzi nie mających dostępu do wody zdanej do picia i do urządzeń sanitarnych; 4) doprowadzenie do 2020 roku do znacznej poprawy warunków życia co najmniej 100 milionów ludzi mieszkających w slumsach.

Najodważniejszymi powszechnymi dokumentami ochrony środowiska są wspomniane Deklaracja Sztokholmska z 1972 roku i Deklaracja z Rio z 1992 roku. Należy przede wszystkim zwrócić uwagę, że mają one charakter prawa miękkiego (*soft law*). Ponadto są one ogólne, w związku z czym poddaje się w wątpliwość, czy przyznają one bezpośrednio prawo człowieka do czystego środowiska⁷⁸. W przypadku Deklaracji z Rio należy zauważyć, że koncepcja prawa do środowiska została oparta na równie ogólnej koncepcji zrównoważonego rozwoju. Ponadto posługuje się ona pojęciem „uprawnienie” (<*entitlement*>), nie zaś typowego dla praw człowieka pojęcia „prawo” (*right*).

W prawie Unii Europejskiej szczególne znaczenie ma art. 3 ust. 3 TUE i art. 191 TFUE. Pierwszy z nich stanowi, że Unia działa na rzecz trwałego rozwoju Europy, którego podstawą jest wysoki poziom ochrony i poprawy jakości środowiska naturalnego. Drugi - że jednym z celów ochrony środowiska naturalnego jest ochrona zdrowia ludzi. Traktat odważnie korzysta z niezwykle istotnych dla ochrony środowiska rozwiązań prawnych, takich jak zasada ostrożności i zasada działania zapobiegawczego, zasada „zanieczyszczający płaci”, a także klauzula zabezpieczająca (stosowanie środków tymczasowych)⁷⁹.

Prawo do środowiska jako prawo człowieka

Kwestia celowości uznania prawa do środowiska za prawo człowieka (postulatu *de lege ferenda*) jest odrębna od kwestii obecnego statusu prawa do środowiska jako prawa człowieka (status *de lege lata*). W przypadku pierwszego problemu odpowiedzi wymaga pytanie, czy uznanie prawa do środowiska za prawo człowieka może przynieść poprawę ochrony środowiska. Konieczne jest także uwzględnienie problemu, czy dodanie prawa do środowiska do katalogu praw człowieka nie osłabi siły ochrony praw człowieka. Niewątpliwą zaletą takiego rozwiązania jest możliwość składania skarg indywidualnych do

⁷⁴ Przyjęta 17.12.1974 r. w Rzymie.

⁷⁵ Przyjęta 1.08.1975 r. w Helsinkach.

⁷⁶ Przyjęta 7.12.1996 r. w Santa Cruz.

⁷⁷ Strona Celów Milenijnych: <http://www.un.org/millenniumgoals/envIRON.shtml> [dostęp: 26.11.2013 r.].

⁷⁸ M. Fitzmaurice, J. Marshall, *op. cit.*, s. 109.

⁷⁹ Szerzej na ten temat zob. M. Kenig-Witkowska, *Prawo środowiska Unii Europejskiej. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2011.

wyspecjalizowanych organów praw człowieka, takich jak Komitet Praw Człowieka ONZ czy Europejski Trybunał Praw Człowieka⁸⁰. Wydaje się, że w kontekście przedstawionych wyżej rozważań dotyczących relacji praw człowieka i prawa ochrony środowiska należy przyjąć, że uznanie prawa do środowiska za prawo człowieka jest pożądane. Prawo człowieka do środowiska oznaczałoby możliwość obrony przed jego zanieczyszczeniem. Wiązałoby się z nienaruszalnością prawa do prywatności oraz uzyskiwaniem pomocy ze strony władzy publicznej, a także prawem do równego korzystania ze wspólnych zasobów.

Pierwszą teoretyczną kwestią wymagającą rozstrzygnięcia byłby nazwa prawa do środowiska⁸¹. Samo „prawo do środowiska” wydaje się być niewystarczające, bowiem nie wartościuje, nie wskazuje żadnych wymogów czy standardów ochrony, byłoby więc trudniej nieegzekwowalne. W deklaracjach i raportach ONZ oraz w doktrynie pojawia się m.in. pojęcie prawa człowieka do czystego środowiska⁸², do zdrowego środowiska⁸³, do dobrego środowiska⁸⁴, do satysfakcjonującego środowiska⁸⁵ czy do odpowiedniego środowiska⁸⁶.

Drugą kwestią teoretyczną byłoby zakwalifikowanie prawa do środowiska do odpowiedniej generacji praw człowieka. Jeśli uznać, że prawo do środowiska jest prawem człowieka trzeciej generacji (prawa solidarnościowe, np. prawo do rozwoju), to takie rozwiązanie byłoby najmniej korzystne dla skutecznej ochrony praw człowieka. Po pierwsze, cała koncepcja praw trzeciej generacji jest w doktrynie prawa międzynarodowego kontrowersyjna⁸⁷. Po drugie, nie byłoby ono egzekwowalne przez jednostkę. Jak już wspomniano, wydaje się, że prawo do środowiska mogłoby zostać uznane za prawo pierwszej (jako pochodne prawa do życia) albo drugiej generacji (w nawiązaniu do prawa do odpowiedniego standardu zdrowia i życia).

W doktrynie prawa można znaleźć różne stanowiska w kwestii uznania *de lege lata* prawa do środowiska za prawo człowieka. Przeciwnicy podnoszą, że ochronie środowiska służą inne akty prawne, mechanizmy i organizacje wyspecjalizowane. Wskazują ponadto, że rozszerzenie katalogu praw człowieka obniży skuteczność ich ochrony⁸⁸.

⁸⁰ G. Alfredsson, A. Ovsiook, *op. cit.*, s. 19.

⁸¹ Zob. R. Desgagne, *Integrating Environmental Values into the European Convention on Human Rights*, "American Journal of International Law", 1995, vol. 89, s. 263-264; B. Lewis, *Environmental Rights or A Right to the Development? Exploring the Nexus between Human Rights and Environmental Protection*, "Mq- JICEL", 2012, vol. 8, no. 1, s. 40.

⁸² M. Fitzmaurice, J. Marshall, *op. cit.*

⁸³ Deklaracja z Santa Cruz.

⁸⁴ S. Tumer, *op. cit.*, s. 292.

⁸⁵ *Human Rights and the Environment*, raport Fatmy Zohry Ksentinin, dok. ONZ E/CN.4/Sub.2/1994/9.

⁸⁶ Konwencja z Aarhus, art. 1.

⁸⁷ Zob. K. Vasak, *For the Third Generation of Human Rights: the Right to Solidarity*, *Inaugural Lecture for the 10th Study Session of the International Institute of Human Rights*, Strasbourg, 20-27 July 1979, s. 41; C. Wellman, *Solidarity, the Individual and Human Rights*, "Human Rights Quarterly", 2000, vol. 22, no. 3; R. Alston, *A Third Generation of Solidarity Rights: Progressive Development of Obfuscation of international Human Rights?*, "Netherlands International Law Review", 1982, vol. 29, s. 309, 397; S. Marks, *Emerging Human Rights: A Generation for the 1980s?*, "Rutger Law Review", 1981, vol. 33, s. 441; R. Kooijmans, *Human Rights - Universal Panacea? Some Reflections on so-called Human Rights of the Third Generation*, "Netherlands International Law Review", 1982, vol. 37, no 3, s. 317.

⁸⁸ Zob. G. Alfredsson, A. Ovsiook, *op. cit.*, s. 25; G. Handl, *Human Rights and Protection of the Environment*, [w:] *Economic, Social and Cultural Rights*, ed. by A. Eide, C. Krause, A. Rosas, b.m. 2001, s. 306; M. Shaw, *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 2006, s. 487.

Z kolei wiceprzewodniczący Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości Christopher Weeramantry w sprawie *Projekt Gabcikovo Nagymaros* stwierdził w oddzielnej opinii, że „ochrona środowiska jest istotną częścią współczesnej doktryny praw człowieka, bowiem jest warunkiem *sine qua non* dla wielu praw człowieka, takich jak prawo do zdrowia czy samego prawa do życia”⁸⁹. Z kolei John Lee uważa, że z uwagi na niektóre przepisy traktatów praw człowieka, konstytucji narodowych oraz traktatów o ochronie środowiska związanych z prawem do zdrowia niektórzy wysuwają tezę, że zdrowe środowisko uzyskało już status regionalnego prawa zwyczajowego i że rozwija się w kierunku zwyczaju międzynarodowego⁹⁰. Autor stoi na stanowisku, że *de lege lata* brak jest podstaw dla uznania prawa do środowiska za prawo człowieka, bowiem byłaby to interpretacja *contra legem*.

Większy postęp w zakresie statusu prawa do środowiska poczyniono w prawie krajowym, gdzie prawo do środowiska jest niekiedy konstytucyjnym prawem jednostki⁹¹. Nawet jeśli konstytucja nie przyznaje prawa do środowiska, to nakłada na państwo i obywateli obowiązek jego ochrony. Np. w Konstytucji Rzeczypospolitej Polski służą temu przepisy art. 5, 31, 68, 74 i 86. Jak policzył Rand McNally, już w 1998 roku spośród 203 państw świata i terytoriów autonomicznych 81 miało w swoich konstytucjach przepisy związane z prawem do czystego środowiska lub obowiązek ochrony środowiska⁹².

Jeśli prawo do środowiska zostanie kiedyś uznane za prawo człowieka, dużym wyzwaniem będzie ustalenie standardów ochrony. Już obecnie prawu ochrony środowiska można zarzucić trudność w doprecyzowaniu go, czyli przekuciu na konkretne obowiązki państw. Nie może to być jednak czynnik decydujący o uznaniu go za prawo człowieka, bowiem ten sam problem dotyczy niektórych uznanych praw człowieka, zwłaszcza drugiej generacji⁹³. Z pomocą przyszedłby przypuszczalnie Komitet Praw Człowieka, który wydaje Komentarze Ogólne do poszczególnych przepisów z paktów, a z czasem także orzecznictwo.

Proceduralne prawo do środowiska

W związku z trudnością zakwalifikowania prawa do środowiska wprost jako materialnego prawa człowieka, w doktrynie zaczęto poszukiwać formalnego prawa do środowiska⁹⁴. Również w tym przypadku punktem wyjścia jest odszukanie bądź zrekonstruowanie tego prawa z istniejących już regulacji prawnych. Formalne prawo do środowiska jest być może skuteczniejszym i bardziej elastycznym narzędziem do poprawy ochrony środowiska niż prawo materialne. Stanowi ono urzeczywistnienie Zasady 10 Deklaracji z Rio.

W tym kontekście istotne znaczenie miało przyjęcie w 1998 roku Konwencji z Aarhus. Obejmuje ona prawo do informacji⁹⁵, partycypacji⁹⁶ oraz dostępu do wymiaru sprawiedli

⁸⁹ Reprinted in 37 *ILLM.* 162 (1997), ICJ Judgement 25th September 1997 at 206.

⁹⁰ J. Lee, *The Underlying Legal Theory to support a Well Defined Human Right to a Healthy Environment*, 25 *Colum. J. Envtl. L.* 283, 339 (2000).

⁹¹ S. Turner, *op. cit.*, s. 289.

⁹² R. McNally, *Millennium World Atlas of Nations*, 1999, s. 209, 212.

⁹³ S. Turner, *op. cit.*, s. 298.

⁹⁴ M. Fitzmaurice, J. Marshall, *op. cit.*, s. 106.

⁹⁵ Art. 4-5.

⁹⁶ Art. 6-8.

wości⁹⁷ w sprawach środowiskowych. Opiera się na dwóch zasadach: wczesnego i skutecznego udziału społeczeństwa (art 6 ust. 3-4). Konwencja ma szczególne znaczenie właśnie dlatego, że jest aktem wiążącym z zakresu ochrony środowiska, ale nie skupia się na obowiązkach jego ochrony, lecz na prawach jednostek związanych ze środowiskiem.

Konwencja z Aarhus nie jest jedyną z zakresu formalnego prawa ochrony środowiska. Obowiązuje bowiem także Konwencja z Espoo⁹⁸ uzupełniona Protokołem Kijowskim⁹⁹, która obliguje państwa do stosowania procedur oceny oddziaływania na środowisko podejmowanych działań, ale przy okazji stawia państwom wymogi informacyjne wobec społeczeństwa (art. 2 ust. 6, art. 3 ust. 8). Kwestię partycypacji społecznej w sprawach środowiskowych reguluje art. 14 ust. 1 Konwencji o różnorodności biologicznej, a także art. 4 ust. 1 lit. i Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawach klimatu. Cechą charakterystyczną formalnych praw środowiskowych jest to, że nie dają żadnej ochrony w odniesieniu do konkretnych standardów jakości środowiska¹⁰⁰. Zdarza się jednak inaczej, np. art 6 Północnoamerykańskiego porozumienia w sprawie współpracy w zakresie środowiska daje podmiotom prywatnym szerokie możliwości egzekwowania swoich praw środowiskowych (*its environmental laws*).

Proceduralne prawo do środowiska jest ciekawym podejściem do problemu praw jednostki związanych ze środowiskiem. Niewątpliwie ma ono wkład w poprawę statusu pojedynczego człowieka w tej dziedzinie. Nie można również zaprzeczyć, że prawo to istnieje. Niektórzy podnoszą, że można je zakwalifikować jako prawo człowieka¹⁰¹. Autor uważa takie twierdzenie za nieuzasadnione. Ponieważ nie znajduje ono potwierdzenia w aktach prawnych zaliczanych do praw człowieka, podobnie jak w przypadku materialnego prawa do środowiska jest to interpretacja *contra legem*.

Ochrona środowiska w orzecznictwie międzynarodowych organów ochrony praw człowieka

Jeśli nawet uznać, że nie można chronić prawa do czystego środowiska jako prawa człowieka, to nadal istnieje możliwość wykorzystywania organów zajmujących się prawami człowieka do ochrony środowiska przy okazji wypełniania ich zadań¹⁰². Największe sukcesy na tym polu widać w przypadku funkcjonowania Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

Pierwszą taką próbą była sprawa *X i Y przeciwko Republice Federalnej Niemiec*¹⁰³ z 1976 roku, która dotyczyła uciążliwości związanych z używaniem do celów militarnych nieruchomości sąsiednich w stosunku do mieszkalnych. Podstawą prawną skargi były art. 2, 3 i 5 Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych

⁹⁷ Art. 9.

⁹⁸ Konwencja o ocenach oddziaływania na środowisko w kontekście transgranicznym, sporządzona 25.02.1991 r. w Espoo.

⁹⁹ Protokół o Strategicznej Ocenie Środowiskowej, sporządzony 21.05.2003 r. w Kijowie.

¹⁰⁰ S. Turner, *op. cit.*, s. 280.

¹⁰¹ M. Fitzmaurice, J. Marshall, *op. cit.* s. 110.

¹⁰² S. F. Leroy, *op. cit.*, s. 66.

¹⁰³ Skarga nr 7407/76.

wolności¹⁰⁴. Skarga została odrzucona jako bezzasadna, bowiem Konwencja nie zawiera prawa do środowiska.

Od tamtej pory pojawiło się wiele nowych skarg związanych z ochroną środowiska. W sprawach tych nie była ona bezpośrednią podstawą roszczeń, lecz jedynie towarzyszyła innemu prawu, np. prawu do życia, zdrowia lub odpowiednich warunków życia. Najczęściej powoływano się na art. 3 (zakaz tortur), art. 8 (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego), art. 6 (prawo do rzetelnego procesu sądowego), art. 10 (wolność wyrażania opinii) oraz art. 13 (prawo do skutecznego środka odwoławczego). Przykładem są sprawy dotyczące hałasu, np. *Raynor i Powell przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*¹⁰⁵, dotycząca lotniska Heathrow. Trybunał uznał skargę za niedopuszczalną na podstawie art. 6 i 8, ale rozpatrzył ją co do istoty na podstawie art. 13 Konwencji i oddalił skargę, uznając, że w tym przypadku interes publiczny jest przeważający, a niedogodności dla skarżącego akceptowalne.

Ważnym orzeczeniem był wyrok w sprawie *Zander przeciwko Szwecji*¹⁰⁶. Skarżący zarzucał Szwecji naruszenie art. 6 Konwencji w sytuacji, gdy nie mógł uzyskać skutecznej ochrony przed zanieczyszczeniem wody w jego studni. Trybunał przyznał mu rację.

Przełomowy charakter miał wyrok z 1994 roku w sprawie *Lopez-Ostra przeciwko Hiszpanii*¹⁰⁷. Problem dotyczył oczyszczalni ścieków wybudowanej 12 metrów od domu pani Lopez-Ostry. Oczyszczalnię zbudowała firma Sacursa, korzystając z miejskich dotacji i na publicznej działce. Nie uzyskała jednak licencji na działalność powodującą uciążliwość. Europejska Komisja Praw Człowieka w Strasbourgu przyjęła sprawę na podstawie art. 8, a na podstawie art. 3 - nie. Dostrzegła bowiem związek między chorobą córki powódki a emisjami z oczyszczalni. Z tym rozumowaniem zgodził się następnie Trybunał. Był to pierwszy przypadek, gdy Trybunał uznał kwestię tak bezpośrednio związaną ze środowiskiem w strukturze praw człowieka¹⁰⁸.

Kolejną sprawą był *Anna Maria Guerra i 39 innych przeciwko Włochom*¹⁰⁹. Podstawą skargi było naruszenie przez rząd włoski obowiązku informacyjnego dotyczącego zagrożeń publicznych, a więc naruszenia art. 10. Otóż w mieście Manfredonia miały miejsce wypadki, w wyniku których 150 osób hospitalizowano. W toku sprawy dodano jako podstawę prawną także art. 8, którego naruszenie orzekł Trybunał.

Na początku XXI wieku do Trybunału ponownie trafiła sprawa związana z hałasem lotniska Heathrow uniemożliwiający sen w nocy: *Hatton przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*. W 2001 roku Trybunał wydał wyrok w pierwszej instancji¹¹⁰, a dwa lata później wyrok wydała Wielka Izba¹¹¹. Podobnie jak w sprawie *Raynor i Powell*, skarżący podnosił naruszenie art. 8 oraz 13. Trybunał zgodził się, że naruszony został art. 8. Wielka Brytania odwołała się do Wielkiej Izby, która stwierdziła, że w Konwencji nie ma wprost prawa do

¹⁰⁴ Przyjęta 4.11.1950 roku w Rzymie.

¹⁰⁵ Skarga nr 9310/81, wyrok z 21.02.1990 r.

¹⁰⁶ Skarga nr 14282/88, wyrok z 25.11.1993 r.

¹⁰⁷ Skarga nr 16798/90, wyrok z 9.12.1994 r.

¹⁰⁸ M. Fitzmaurice, J. Marshall, *op. cit.*, s. 114.

¹⁰⁹ Skarga nr 116/1996/735/932, wyrok z 18.02.1998 r.

¹¹⁰ Skarga nr 36022/97, wyrok z 2.10.2001 r..

¹¹¹ Wyrok z 8.07.2003 r.

czystego lub cichego środowiska, a ponadto że zgodnie z zasadą marginesu uznania władze państwowe mają bezpośrednią demokratyczną legitymację i są lepiej w stanie określić lokalne potrzeby i warunki niż Trybunał. Oddalił zatem naruszenie art. 8, utrzymał jednak naruszenie art. 13. Co ciekawe, sędziowie Costa, Ress, Türmen, Zupančić i Steiner zgłosili zdanie odrębne, zgodnie z którym ewolucyjna wykładnia Konwencji prowadzi do konstrukcji prawa człowieka do czystego środowiska na podstawie art. 8¹¹².

Sprawa *Fadeyeva przeciwko Rosji*¹¹³ dotyczyła zanieczyszczenia powietrza przez wybudowaną w czasach sowieckich fabrykę stali Severstal, która od 1993 roku znajdowała się w rękach prywatnych, jednak państwo sprawowało nad nią pewną kontrolę poprzez określanie wymagań, jakie musi spełniać. Fabryka była odpowiedzialna za ponad 95% emisji przemysłowych w mieście. Skarżąca czekała na przeniesienie jej w inne miejsce i na liście oczekujących zajmowała 6820. miejsce. Powołała się na art. 8 i wygrała.

W wielu innych przypadkach roszczenia związane ze szkodami środowiskowymi były przez ETPC oddalane (bądź skargi - odrzucane). Np. w sprawie *Greenpeace Schweiz przeciwko Szwajcarii*¹¹⁴ skarga została uznana za niedopuszczalną z uwagi na brak legitymacji organizacji Greenpeace do skarżenia skutków działania elektrowni atomowej, bowiem jej one nie dotyczą. Skarga również związana z energią atomową została uznana za niedopuszczalną w sprawie *Balmer-Schafroth i inni przeciwko Szwajcarii*¹¹⁵.

W powyższych sprawach częstym problemem do rozwiązania przez Trybunał było właściwe zastosowanie zasady marginesu uznania, który jest jedną z najbardziej kontrowersyjnych kwestii związanych z funkcjonowaniem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Pojawił się najpierw w sprawie *Lawless przeciwko Irlandii*¹¹⁶ w 1961 roku, a został rozwinięty w 1976 roku w sprawie *Handyside przeciwko Wielkiej Brytanii*¹¹⁷. Koncepcja ta zakłada, że państwom należy pozostawić odrobinę swobody w interpretacji Konwencji z uwagi na konieczność uwzględniania lokalnych różnic kulturowych i społecznych. Jest to być może najbardziej charakterystyczna cecha wykładni stosowanej przez Trybunał¹¹⁸, która spotyka się z częstą krytyką¹¹⁹.

Za przykład skutecznego skorzystania z praw człowieka w celu ochrony środowiska przed innym niż ETPC organem międzynarodowej ochrony praw człowieka jest sprawa *Yanomani przeciwko Brazylii*¹²⁰, w której Międzypaństwowa Komisja Praw Człowieka wydała raport uwzględniający roszczenia Indian, którzy żądali zaprzestania działalności górniczej i budowy autostrady na ich terytoriach tubylczych. Skarżący powołali się na naruszenia prawa do życia, zdrowia i żywności zawartymi w Amerykańskiej Deklaracji

¹¹² Na tym samym stanowisku stoi A. Postiglione, *op. cit.*, przyp. 11; a także M. Fitzmaurice, J. Marshall, *op. cit.* s. 113.

¹¹³ Skarga nr 55723/00, wyrok z 9.06.2005 r. -

¹¹⁴ Skarga nr 27644/95.

¹¹⁵ Skarga nr 67/1996/686/876.

¹¹⁶ Skarga nr 332/57, wyrok z 1.07.1961 r.

¹¹⁷ Skarga nr 5493/72, wyrok z 7.12.1976 r.

¹¹⁸ S. McInerney, recenzja książki Yourova, *The Margin of Appreciation Doctrine in the Dynamics of the European Court of Human Rights*, "European Journal of International Law", 1998, vol. 9.

¹¹⁹ M. Fitzmaurice, J. Marshall, *op. cit.*, s. 113.

¹²⁰ Sprawa nr 7615, raport z 5.03.1985 r.

Praw i Obowiązków Człowieka¹²¹, która *notabene* jest najstarszym dokumentem praw człowieka (starszym nawet od Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka).

Za przykład nieudanej próby skorzystania z instrumentów międzynarodowej ochrony praw człowieka w sprawie związanej z ochroną środowiska jest *EHP przeciwko Kanadzie*¹²². Kanadyjczycy sprzeciwiali się w niej składowaniu radioaktywnych odpadów w pobliżu ich domów. Komitet Praw Człowieka ONZ uznał skargę za niedopuszczalną z powodu niewyczerpania krajowych środków odwoławczych.

Zasadniczo we wszystkich powyższych sprawach ochrona jest *post factum*, gdy szkoda została już wyrządzona. Czy w sprawach środowiskowych możliwe byłoby zastosowanie środków tymczasowych (zabezpieczających)? Oczywiście przesłanką ich zastosowania jest bezpośrednie zagrożenie i szkoda nie do naprawienia. Trudno jest to wykazać, ponieważ w przypadku środowiska skutki bywają trudne do przewidzenia. Dlatego celowe byłoby stosowanie znanej z prawa ochrony środowiska zasady ostrożności, zgodnie z którą możliwe byłoby wykorzystanie środków tymczasowych pomimo braku pewności co do negatywnych skutków¹²³.

Środki tymczasowe są dopuszczalne w postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Sprawiedliwości. Zgodnie z art. 41 Statutu, MTS może je usankcjonować, „jeżeli [...] uzna, że wymagają tego okoliczności”. Przepisy dotyczące środków tymczasowych zawiera także art. 92 Regulaminu Komitetu Praw Człowieka (dawniej art. 86), a także art. 39 Regulaminu ETPC.

Środki tymczasowe zostały usankcjonowane przez MTS w sprawach *Testów Nukle-arnych*^m mimo że brak było dokładnych naukowych danych dotyczących negatywnych skutków dla środowiska¹²⁵. Komitet Praw Człowieka odmówił jednak zastosowania środków tymczasowych w sprawie *Bordes i Temeharo przeciwko Francji*¹²⁶ (również dotyczącej testów nuklearnych na Pacyfiku), twierdząc, że jest za wcześnie, by orzec o szkodliwych następstwach promieniowania na skażenie ekosystemu, środowisko morskie i łańcuch pokarmowy, bowiem rak potrzebuje od 10 do 30 lat, żeby się rozwinąć. Trudno zatem mówić o łącznym spełnieniu przesłanek przewidywalności, nieodwracalności, powadze zagrożenia oraz jego pilności i bezpośredniości. Z kolei MTS w sprawie *Projektu Gabcikovo-Nagymaros* podkreślił, że warunek pilności nie powinien być utożsamiany z krótkim terminem. Ważne, żeby zagrożenie było nieuniknione¹²⁷.

Wśród istniejących trybunałów praw człowieka, oprócz ETPC i Międzyamerykańskiego Trybunału Praw Człowieka, należy wymienić także Afrykański Trybunał Praw Człowieka oraz - od czasu przejścia Karty Praw Podstawowych, a zwłaszcza uznania jej

¹²¹ Przyjęta w kwietniu 1948 r. w Bogocie.

¹²² Skarga nr 67/1980, decyzja z 27.12.1982 r.

¹²³ S. F. Leroy, *op. cit.*, s. 68. Zob. też M. T. Kamminga, *The Precautionary Approach in International Human Rights Law: How It Can Benefit the Environment*, [w:] *The Precautionary Principle and International Law*, ed. by D. Freestone, E. Hey, Kluwer Law International 1996.

¹²⁴ *Nowa Zelandia przeciwko Francji* oraz *Australia przeciwko Francji*, skargi z 9.05.1973 r.

¹²⁵ J. M. Pasqualucci, *Interim Measures in International Human Rights: Evolution and Harmonization*, "Van-derbilt Journal of Transnational Law", 2005, vol. 38, no. 1, s. 19, 39.

¹²⁶ Skarga nr 645/1995, decyzja z 22.06.1996 r.

¹²⁷ *Węgry przeciwko Słowacji*, wyrok z 25.09.1997, § 54.

wprost za równą Traktatom unijnym¹²⁸ - Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Oczywiście w doktrynie od czasu do czasu pojawiają się postulaty powołania światowego trybunału praw człowieka¹²⁹. Wydaje się, że nie jest to niemożliwe. Całkiem niedawno powstał np. Międzynarodowy Trybunał Karny, czyli wyspecjalizowany światowy sąd do spraw najcięższych zbrodni. Zresztą teoretycznie sam MTK też mógłby zostać wykorzystany do ochrony środowiska, gdyby do katalogu zbrodni objętych jego jurysdykcją dodać przestępstwa na dużą skalę przeciwko środowisku. Międzynarodowy Trybunał Prawa Morza także orzeka w sprawach ochrony środowiska morskiego¹³⁰. MTS oczywiście też może orzekać w sprawach środowiskowych, ale w sporach tych stroną nie może być jednostka.

Podsumowanie

Przy obecnej wysokiej świadomości praw człowieka i konieczności dbania o środowisko w społeczeństwach wysokorozwiniętych kwestia relacji między prawami człowieka i międzynarodowym prawem środowiska jest bardzo istotna.

Ponieważ środowisko nie zna granic państwowych, jego skuteczna ochrona jest możliwa jedynie przez koordynację działań poszczególnych państw na płaszczyźnie międzynarodowej. Rozwój międzynarodowego prawa ochrony środowiska zaczął się na początku lat siedemdziesiątych XX wieku, ale nie doprowadził do powszechnej, wiążącej i kompleksowej konwencji w tym zakresie. Wiele dokumentów przyjmowanych na konferencjach ma formę niewiążących deklaracji. Rozwijająca się od końca lat osiemdziesiątych zasada zrównoważonego rozwoju do dziś nie przyniosła znaczących sukcesów w dziedzinie ochrony przyrody.

Zdrowe środowisko naturalne sprzyja ochronie praw człowieka, bowiem umożliwia bądź ułatwia realizację poszczególnych praw. Z drugiej strony wysokie standardy ochrony praw człowieka pozytywnie wpływają na środowisko, bowiem tylko ludzie żyjący w godnych warunkach są w stanie działać na jego rzecz. Należy jednak wspomnieć o opiniach przeciwnych, zgodnie z którymi nieograniczone prawo człowieka do dysponowania zasobami naturalnymi stanowi zagrożenie dla środowiska, zaś ewentualne dołączenie prawa do środowiska do katalogu praw człowieka osłabiałoby ich ochronę.

Traktaty praw człowieka nie zawierają prawa do środowiska. Środowisko pojawia się w nich, jednak jedynie w kontekście standardów ochrony innych praw. *De lege lata* brak jest podstaw do przyjęcia, że prawo do środowiska jest prawem człowieka. Od końca XX wieku popularność zyskuje formalne prawo do środowiska, rozumiane nie jako prawo do określonego standardu środowiska, lecz jako obejmujące prawo do informacji, partycypacji oraz dostępu do wymiaru sprawiedliwości w sprawach środowiskowych. Jednak i w tym przypadku nie można uznać go za prawo człowieka. Taka interpretacja stanowiłaby bowiem wykładnię *contra legem*. Gdyby jednak, rozważając *de lege ferenda*, zaliczyć prawo do środowiska do praw człowieka, w pierwszej kolejności należałoby wybrać jego nazwę spośród wielu zaproponowanych dotychczas w doktrynie.

¹²⁸ Art. 5 Traktatu o Unii Europejskiej.

¹²⁹ A. Postiglione, *op. cit.*, s. 534.

¹³⁰ Zob. przyp. 9.

Nawet pomimo faktu, że nie ma podstaw do uznania prawa do środowiska za prawo człowieka, w orzecznictwie można wskazać przypadki skutecznej ochrony środowiska przy pomocy mechanizmów ochrony praw człowieka. Największe zasługi ma na tym polu Europejski Trybunał Praw Człowieka.

A few reflections on relations between environmental protection and human rights (summary)

A healthy natural environment is conducive to the protection of human rights, since it helps to implement particular rights. On the other hand, high standards of human rights protection positively influence the environment as only people who live in decent conditions are able to care for the environment. Human rights treaties do not include the right to the environment and, in the current state of law, recognition of the right to the environment as a human right seems unjustified. Since the end of the 20th century a formal right to the environment has been gaining some appreciation. It does not assert a right to any standard of protection, but focuses on the right to information, participation and due process in environmental matters. However, also in this case it cannot be considered as a human right. Even though the human right to the environment does not exist as such, in the jurisdiction of international courts there are examples of the successful use of existing human rights mechanisms to protect the environment. The European Court of Human Rights is credited with the greatest progress in this regard.

